

КЛИМЕНКО С. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри
міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права
(Київський національний
торгівельно-економічний університет)

ДЖУСЕНКО С. С.,
студентка
(Київський національний
торгівельно-економічний університет)

УДК 347.45

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОНАННЯ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті досліджуються законодавчі підстави для віднесення зобов'язань, що регламентовані Цивільним кодексом України, до грошових зобов'язань. Проаналізовано норми чинного законодавства та матеріали судової практики з питань застосування нормативних положень щодо визначення та виконання грошових зобов'язань. Зроблений висновок щодо особливостей елементів грошового зобов'язання, серед яких визначальним є платіж, виокремлюється функція грошей як засобу платежу, на підставі чого доводиться, що платіж як погашення зобов'язання має виключно грошовий вираз.

Ключові слова: грошові зобов'язання, платіж, договір, виконання зобов'язання, правовідношення, кредитор, боржник.

В статье исследуются законодательные основания для отнесения обязательств, которые регламентированы Гражданским кодексом Украины, к денежным обязательствам. Проанализированы нормы действующего законодательства и материалы судебной практики по вопросам применения нормативных положений относительно определения и исполнения денежных обязательств. Сделан вывод об особенностях элементов денежного обязательства, среди которых определяющим является платеж, выделяется функция денег как средства платежа, на основании чего обосновывается, что платеж как погашение обязательства имеет исключительно денежное выражение.

Ключевые слова: денежные обязательства, платеж, договор, исполнение обязательства, правоотношение, кредитор, должник.

In the article are investigated legal grounds for attributing obligations, which are governed by the Civil Code of Ukraine, to the monetary obligations. The current legislation and case law are analyzed of the issues of application normative provisions of the definition and fulfillment of monetary obligations. Made the conclusion of features of the monetary obligations elements, among which the decisive are a payment, singled out the function of money as means of payment, based on which prove that payment as repayment of obligation has only the monetary expression.

Key words: monetary obligation, payment, contract, implementation of obligation, legal relationship, creditor, debtor.

Вступ. Виконання грошових зобов'язань є запорукою стабільності фінансової системи, товарного та грошового обігу між учасниками правовідносин, у яких реалізується їх основна функція – платіж. Поняття, підстави виникнення та предмет зобов'язань регулюється відповідними положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Господарського кодексу України (далі – ГК України), поняття грошового зобов'язання міститься у Законі України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 листопада 1996 року № 543/96-ВР [1]. Проте теоретичні питання кваліфікації цього виду правовідносин і перш за все віднесення відповідних правових зв'язків до грошових зобов'язань потребує додаткового дослідження через численні проблеми, що виникають у практичній діяльності, коли боржник відмовляється сплачувати кошти кредиторів або допускає прострочення виконання.

Проблемним аспектам визначення грошових зобов'язань та відповідальності за їх порушення або невиконання присвятили праці І.А. Безклубий, Я.А. Карабань, Д.В. Боброва, Т.В. Боднар, І.М. Осадчий, О.П. Подцерковний, В.В. Холод та інші вчені. Незважаючи на вагомий обсяг наукових досліджень та наявність відповідних теоретичних та практичних рекомендацій у сфері майнових відносин та грошового обігу, окремі аспекти правового регулювання грошових зобов'язань не втрачають своєї актуальності і потребують нових напрацювань.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз теоретичних напрацювань та норм актів чинного законодавства у сфері грошового обігу для визначення критеріїв віднесення відповідних правовідносин до грошових зобов'язань та їх виконання.

Результати дослідження. Як справедливо зазначає В.В. Холод, проведення моніторингу законодавчих джерел у пошуках легального визначення поняття «грошове зобов'язання» дає змогу стверджувати, що, попри наявність цілої низки нормативних положень ЦК України, присвячених регулюванню грошових зобов'язань, жодна не містить поняття грошового зобов'язання [2, с. 248]. Жоден інший кодифікований акт вітчизняного законодавства не містить визначення терміна «грошове зобов'язання», тому при дослідженні цієї категорії доцільно виходити з загального поняття зобов'язання, що регламентовано ст. 509 ЦК України.

Між тим у положеннях Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 22 грудня 2011 року № 4212-VI визначено, що грошове зобов'язання – це зобов'язання боржника сплатити кредиторі певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених законодавством України [3]. Однак Т.В. Боднар вважає, що визначення цього терміна у вищезгаданому законі вживається лише для цілей саме цього закону, а тому у зв'язку з певними обмеженнями кола грошових зобов'язань, установленим зазначеним законом, напевно чи можуть бути за аналогією закону застосовані щодо всіх видів цивільно-правових грошових зобов'язань [4].

Проаналізувавши норми ст. ст.524, 533-535, 625 ЦК України, можна дійти висновку, що грошовим є зобов'язання, яке виражається в грошових одиницях України (грошовому еквіваленті в іноземній валюті), тобто будь-яке зобов'язання зі сплати коштів. Встановлено, що до грошових зобов'язань відносяться зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування; зобов'язання, що виникають внаслідок неможливості виконання зобов'язань за договорами зберігання, підряду, найму (оренди), ренти тощо та які мають бути виражені у грошових одиницях.

Таким чином, до грошових зобов'язань відносять не тільки такі, що визначають зміст дій учасників правовідносин у сфері цивільно-правового регулювання, а й відносини, що мають публічно-правовий характер, які мають майновий характер. Через це грошові зобов'язання виникають як на основі підстав, визначених ст. 11 ЦК України, так і з інших підстав, що встановлюються іншими галузями права у тому випадку, коли метою дій суб'єктів є здійснення платежу. На думку І.М. Осадчого, поняття грошового зобов'язання охоплює два

інших поняття, перше з яких – це гроші, а друге, відповідно, – зобов'язання. Таким чином, розкрити поняття «грошового зобов'язання» неможливо без достатнього уявлення про гроші та зобов'язання в цивільному праві [5, с. 25].

О.П. Подцерковний, у свою чергу, вважає, що грошове зобов'язання може бути представлено як врегульоване нормами різних галузей права відносно відношення формального характеру, що опосередковує переміщення легального платіжного засобу в майнових відносинах, в межах яких учасники наділені взаємними правами і обов'язками активного характеру з приймання-передачі визначеної або такої, що може бути визначена, суми грошей [6, с. 30].

Оскільки в основі грошового зобов'язання лежить дія, що характеризується як платіж, притаманний відносинам майнової сфери, вони й визначають природу грошового зобов'язання, яке, на думку І.А. Безклубого, слід розуміти як правовідношення, в якому боржник зобов'язується сплатити на користь кредитора певну грошову суму шляхом розрахунку у формі, що передбачена законом або правочином, а кредитор має право вимагати від боржника здійснення відповідного платежу [7, с. 331].

Аналіз положень ст. ст.524, 533-535, 625 ЦК України дає змогу дійти висновку, що грошовим є зобов'язання, яке виражається в грошових одиницях України (грошовому еквіваленті в іноземній валюті), є будь-яке зобов'язання зі сплати коштів (у готівковій або безготівковій формі), в якому розподіл прав і обов'язків між сторонами передбачає встановлення обов'язку для боржника передати (перерахувати) гроші шляхом платежу та права кредитора вимагати від нього виконання цього обов'язку.

Таким чином, грошовим зобов'язанням є таке правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити гроші на користь другої сторони (кредитора), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Оскільки грошові зобов'язання є різновидом зобов'язань, то правове регулювання опосередкованих ними зв'язків здійснюється на загальних підставах з врахуванням особливостей, що обумовлені встановленням платежу як базового елементу досягнення мети їх виконання – погашення грошового зобов'язання. Платіж виступає характеристикою об'єкта грошового зобов'язання, оскільки є як дією, спрямованою на розрахунок шляхом проведення фінансово-грошової операції або пов'язаною з оплатою фінансово-господарських операцій з розрахунками за договірними зобов'язаннями, покриттям витрат, відшкодуванням збитків, виконанням зобов'язань перед державою, органами місцевого самоврядування тощо.

Платежі забезпечують виплату грошей як розрахунок за придбане, використане, належне за законом або рішенням суду і у сукупності є грошовим обігом – відносно незалежним рухом грошей у процесах виробництва, розподілу, обміну і споживання національного продукту, що відбуваються в народному господарстві. Отже, грошові зобов'язання як різновид майнових відносин виникають та виконуються у сфері грошового обігу, тому мають власні особливості, що виділяють їх із системи інших зобов'язань як таких. Грошові зобов'язання мають заздалегідь обумовлену мету – здійснення платежу, для досягнення якої особи визначають своє право та відповідний обов'язок, тому виконання грошового зобов'язання передусім повинно ґрунтуватися на положеннях ст. 526 ЦК України з особливостями, передбаченими для цього виду правових зв'язків.

З огляду на правову природу та мету грошового зобов'язання предметом його виконання є гроші. Згідно зі ст. 524 ЦК України зобов'язання має бути виражено у грошовій одиниці України – гривні; відповідно до ч. 2 ст. 198 ГК України грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у гривнях.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2346-III гривня як грошова одиниця України (гривня) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України під час проведення переказів та розрахунків [8]. Водночас ч. 2 ст. 524 ЦК України передбачає, що сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Т.В. Боднар наголошує на тому, що наведену норму слід розуміти лише як надання сторонам зобов'язання права визначити його

грошовий еквівалент в іноземній валюті, а не як дозвіл в усіх без винятку випадках здійснювати розрахунки в іноземній валюті, оскільки такий висновок впливає з норми ст. 533 ЦК України, в якій йдеться про валюту виконання грошового зобов'язання [4].

Отже, згідно з ч.1 ст. 533 ЦК України грошове зобов'язання має бути виконано в гривнях. Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом (ч. 2 ст. 533 ЦК України).

Використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом (ч. 3 ст. 533 ЦК України). Декретом КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року № 15-93 встановлено, що у розрахунках між резидентами та нерезидентами в межах торговельного обороту використовується як засіб платежу іноземна валюта в порядку, що встановлюється Національним банком України [9].

Нормами національного законодавства також встановлено, що у разі збільшення встановленого законом неоподатковуваного мінімуму доходів громадян сума, що виплачується за грошовим зобов'язанням фізичній особі (на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, за договором довічного утримання (догляду) та в інших випадках, встановлених договором або законом), пропорційно збільшується відповідно до ч. 1 ст. 535 ЦК України. Відповідно до зазначених умов особа, яка отримує грошові кошти, може претендувати на збільшення суми якщо буде збільшений неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Однак якщо внаслідок виплати збільшеної суми сторона, яка зобов'язана провадити такі виплати, втрачає вигоди, на одержання яких вона розраховувала при укладенні договору, то на її вимогу договір може бути розірваним у судовому порядку на підставі ч. 2 ст. 535 ЦК України, що не виключається при виконанні договору довічного утримання, за яким на набувача покладається обов'язок з утримання відчужувача. Доцільність продовження таких відносин може бути поставлена під сумнів, адже майно, що передане у власність набувачеві «дорожчає» на суму додаткових витрат на платежі, тому і передбачається можливість припинення подальших відносин між сторонами.

Загальні положення про відповідальність за порушення зобов'язань встановлені ст. ст. 610–625 ЦК України, зокрема відповідно до ст. 625 ЦК України боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання, що цілком доцільно, виходячи з того, що гроші завжди залишаються в обігу і не можуть «зникнути». ЦК України передбачає також, що у разі користування чужими грошовими коштами боржник зобов'язується сплачувати проценти від суми, яка знаходиться у його користуванні, якщо інше не передбачено договором між фізичними особами (ч. 1 ст. 536 ЦК України), а боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом на підставі ч. 2 ст. 625 ЦК України.

Особливості відповідальності за порушення грошового зобов'язання встановлюються Постановою Пленуму Вищого господарського суду «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» від 17 грудня 2013 року № 14 [10] та Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22 листопада 1996 року № 543/96-ВР [1], які застосовуються судами при розгляді відповідних справ.

Так, Господарським судом Львівської області було постановлене рішення про стягнення з ТОВ «Т» на користь ТОВ «Ц» боргу за договором на виготовлення та продаж пиломатеріалів відповідно до матеріалів справи на виконання умов договору від 26 листопада 2012 року. Позивачем (ТОВ «Ц») було здійснено попередню оплату у сумі 243

000,00 грн. перерахуванням авансових платежів за товар, що підтверджується платіжними дорученнями, а Відповідачем (ТОВ «Т») було поставлено лише частину товару на суму 105 975,00 грн. За фактом отримання товару у неповному обсязі Позивач звернувся до суду з вимогою про стягнення грошової суми у 137 025,00 грн., про повернення якої він вже звертався до Відповідача у претензійному порядку, обґрунтовуючи це тим, що Позивач належним чином виконав свої зобов'язання, а гроші у сумі 137 025,00 грн. знаходяться у розпорядженні Відповідача, оскільки поставка товару у повному обсязі не відбулась. Справедливо виникає питання щодо стягнення з Відповідача крім суми боргу за договором інфляційних втрат та 3% річних.

На обґрунтування рішення у частині задоволення позовних вимог у сумі 137 025,00 грн. суд визнав відсутність правових підстав для задоволення позову про стягнення інфляційних втрат та 3% річних, посилаючись на п. 5.2 постанови ПВГС України «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» від 17 грудня 2013 року № 1 [10], в якому визначено, що обов'язок боржника сплатити суму боргу з урахуванням індексу інфляції та процентів річних не виникає у випадках повернення коштів особі, яка відмовилася від прийняття зобов'язання за договором (ст. 612 ЦК України), повернення сум авансу та завдатку, повернення коштів у разі припинення зобов'язання (в тому числі шляхом розірвання договору) за згодою сторін або визнання його недійсним, відшкодування збитків та шкоди, повернення безпідставно отриманих коштів (ст. 1212 ЦК України), оскільки відповідні дії вчиняються сторонами не на виконання взятих на себе грошових зобов'язань, а з інших підстав [11].

Зазначеним прикладом підтверджується позиція правозастосовних органів не визнавати грошовими зобов'язання, що виникають з цивільно-правових договорів при невиконанні обов'язків, покладених на боржника у зв'язку з перерахуванням грошових сум, тобто здійсненням платежу за виконані роботи або поставлений товар, що фактично суперечить ст. 11 ЦК України.

Висновки. Отже, можна зробити такі висновки.

1) Грошові зобов'язання як майнові відносини у сфері грошового обігу можуть виникати на підставі ст. 11 ЦК України, зокрема з договору, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити гроші на користь другої сторони (кредитора), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку здійсненням платежу, а також відповідно до інших нормативних актів галузевого законодавства.

2) Серед особливостей елементів грошового зобов'язання виокремлюється платіж – акт належного виконання обов'язку передачею боржником грошової суми кредитору з метою розрахунку. Гроші у готівковій або безготівковій формі залежно від вимог закону або домовленості сторін виконують функцію засобу платежу, тому платіж як погашення зобов'язання має тільки грошовий вираз.

Список використаних джерел:

1. Про відповідальність за несвочасне виконання грошових зобов'язань : Закон України від 22 листопада 1996 року № 543/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 16. – Ст. 114. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13>.

2. Холод В.В. Визначення правової природи зобов'язань за вкладками в банківських металах: теоретичні та практичні аспекти / В.В. Холод // Науковий вісник Херсонського державного університету – 2014. – Вип. 5, Т. 1. – С. 246–250.

3. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 22 грудня 2011 року № 4212-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 32–33. – Ст. 413. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13>.

4. Боднар Т.В. Особливості виконання грошових зобов'язань у цивільному праві України / Т.В. Боднар // Вісник КНУ ім. Т.Г. Шевченка. – 2004. – № 60/62. – [Електро-

ний ресурс]. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/jurydychni_nauky/articles/Specific_Features_of_the_Fulfillment_of_Pecuniary_Obligations_in_Civil_Law_of_Ukraine_17958.pdf.

5. Осадчий І.М. Грошові зобов'язання у приватному праві / І.М. Осадчий. – К. : Юстиніан, 2009. – 168 с.

6. Подцерковний О.П. Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії та практики / О.П. Подцерковний. – 2-е вид. – К. : Юстиніан, 2007. – 424 с.

7. Безклубий І.А. Грошові зобов'язання у цивільному праві / І.А. Безклубий // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (29–30 квітня 2004 року, м. Харків). – К., 2004. – С. 327–337.

8. Про платіжні системи та переказ грошей в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 29. – Ст. 137. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13>.

9. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет КМУ від 19 лютого 1993 року № 15-93 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 17. – Ст. 184. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13>.

10. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 17 грудня 2013 року № 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13>.

11. Справа № 914/3815/14 // Архів Господарського суду Львівської області за 2014 рік.

